

Szalay László Pál

Nyelvek és népek a történelemben

Öt évvel ezelőtt költöztünk az Abaúj észak-keleti fertályába, Telkibányára. A Zempléni-hegység e vidéke – Vizsoly, Gönc, Széphalom, Sárospatak – különösen sűríti a magyar nyelvvel kapcsolatos emlékeket. Vajon a *Másfél millió lépés Magyarországon* stábja, akik innen, a Nagy-Milictől indultak, azokat a hangokat, szavakat fogták be mikrofonjaikkal, amit ma tapasztalunk? Az epizódokat keretbe foglaló „*Indulj el egy úton*” kezdetű népdalt dudorászva, rágom a gondolataim között: „*Hol egymást találjuk/ Egymáshoz se szóljunk.*” A szerelmesek elbúcsúznak egymástól, de érzéseiket nem akarják a világ előtt felfedni. Nyilvánosan nemhogy megölelnék, megcsókolnák egymást, még szavaikat sem cserélik ki. A beszédük árulkodna kapcsolatukról. A mi szóváltásunk, köszönésünk, tetszésnyilvánításunk, vagy fejtünk bűnnek eresztése mit mondana el rólunk? Felfedezhető-e megbújva valahol nyelvi leleményeink között az a tíz nyelvjárás, amely a Kárpát-medence sajátja? Az évszázadok folyamán vajon beszélhetünk-e olyan impulzusokról a magyar nyelvvel kapcsolatban, amelyek nem csak időleges, hanem állandó hatást gyakoroltak rá? Érdemes utánagondolni, esetleg még idejekorán megfontolni kimondott szavainkat, mert árulkodnak. Hogy milyen módon fejezzük ki magunkat, higgyük el, akár életet is menthet.

A Bírák korában Jeftének nézeteltérése támadt az efraimiakkal. Harcra került a sor és a menekülő efraimiak a gázlóknál akartak egéruat nyerni. A Jordán gázlóján csak azok kelhettek át ép bőrrel, akik ki tudták ejteni a sibbolet szót. 40.000-en bánták akkor, hogy nem Gileádban születtek, mert így a kiejtésük szibbolet-nek hangzott.¹ A Názáreti Jézus tanítványai között Simon, akit Péternek, kősziklának nevez a Mester, háromszori tagadásával sem tudja eltitkolni származását. Jézus elfogatása után, a kihallgatás színhelyére, a főpap udvarába megy, és ott próbál friss információkhoz jutni. A szolgák között elvegyülve, a tűznél melegedve kezdi nyeregben érezni magát. Viszont szavai, dialektusa, leleplezik kilétét. Az egyik szolgáló így szól hozzá: „*Bizony közülük való vagy te is, hiszen beszéded is elárul.*”² Péter szintén arámul beszélt, mint a többiek, de nem a júdeai dialektust, hanem a galileait, amelyen erősen érezhető volt az idegen kultúrák hatása.

I. Pszammetik fáraó kísérletet tett a nagy titok megfejtésére, hogy mi volt az emberiség ősi nyelve. Az egyébként bölcs uralkodó, aki Egyiptomban 54 éven át uralkodott, abban bízott, hogy ha két csecsemő nyelvileg steril környezetben nő fel, akkor ezzel az elfeledett verbális jelrendszerrel fognak egymással kommunikálni. A Hérodotosz által feljegyzett történetben, a megbízott egyiptomi pásztor szóvákuumban nevelte a gyermekeket, amely az állatokhoz hasonló nyöszörgést, üvöltést eredményezett.³

Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Sylvester János, Félegyházi Tamás, Benczédi Székely István, Heltai Gáspár, Méliusz Juhász Péter szintén egy ősi nyelvezetet, a kezdetekből

felszakadó üzenetet szerette volna megszólaltatni. Az üzenet részleteinek, darabkáinak megfejtése után végül Károli Gáspár gönci esperesnek sikerült 1590-ben, a teljes *Biblia* ősi szövegét átültetni magyarra. Ő a nyelvjárási szélsőségektől mentes irodalmi nyelvet tette közkinccsé, amikor elkészítette az első teljes bibliafordítást.⁴ Másfél év alatt 800 példányban elkészült az első kiadás, nagyon hosszú időre megpecsételve nyelvi identitásunkat.⁵ Németh László így beszél a folyamatról: „*A református magyar népben éppúgy benne van a biblia, mint a kenyér, amelyet eszik és a szőlő, amelyet kapál. Ebben mosakodott és ebben ünnepelt.*”⁶ A Vizsoly, Gönc, Széphalom olvasztótengelyben izzított szóalakok már igen korán éreztették hatásukat. A 16. században megjelenő ö-ző formákat Szenczi Molnár Albert a zsolnárköltészetében csakhamar e-zőre váltotta. Természetesen a reformáció más módon is hozzájárult a nyelv fejlődéséhez. A piac és az ivó mellett a legfőbb találkozási pont a templom volt, és a 16. századtól kezdve a protestánsok a maguk nyelvén hallgatták a prédikációt, énekeltek és imádkoztak. Református kollégiumok alakultak Sárospatakon, Debrecenben, Gyulafehérváron, Nagyenyeden, Kolozsváron és Pápán.

A nyelvi formálódás különleges pillanat a nemzetek életében, amikor egy kész, egységes mű kerül az asztalra. Ilyen hatással volt az olasz nyelvre Dante *Isteni színjátéka*, és a németre Luther bibliafordítása. Megbirkózni egy speciális szókinccset igénylő fordítással nemes feladat. Így épültek be a nyelvünkbe pl. a következő szavak: *áldozat, megbocsát, Atya, Isten, boldog az ótörökből; kárhozik, kereszt, keresztel, keresztyén, pap, pokol a szlávból; advent, ámen, angyal, evangélium, óra, Paradicsom, próféta, testamentum* a latin nyelvből.⁷ A középkorban a tudományos nyelv a latin volt, a teológiai szaknyelvet pedig görögül és latinul művelték. A bibliafordítások elkészültével, valamint a nép előtt zajlott hitviták során a „nyelvújítás” által megszületett teológiai szaknyelvet a köznyelv magába szívta.⁸ Ez a nyelvi átalakulás, azon túl, hogy földrajzi területeket illet névvel, helységneveket, tulajdonneveket vett át és az egyházi berkekben használatos sajátos kifejezéseket alkalmazott, magának a nyelv egészének adott egy emelkedettséget. Schleiermacher ezt a következőképpen indokolja: „*Amikor a legnagyobbról esik szó, amit az emberi nyelv elérhet, akkor illő alkalmaznunk az emberi beszéd minden gazdagságát és pompáját, nem azért, mintha ez a vallás számára valami nélkülözhetetlen dísz lenne, hanem mert vétkes könnyelműség és szentségtörés volna nem megmutatni, hogy mindent elkövetünk megfelelő erővel és méltósággal való megjelenítéséért.*”⁹ A nyelv ezen a módon történt nemessel (szenttel) történő beoltása az egyházi, liturgikus közegből kitorve a szépirodalomba áramlott, azon át pedig további széles közeget ért el. A teljességre törekvés nélkül hadd említsük meg néhány írónk, költőnk, ahol a református kollégiumok hatása és a bibliás neveltetés fellelhető: Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály, Kölcsey Ferenc, Kazinczy Ferenc, Tompa Mihály, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Árva Bethlen Kata, Kemény Zsigmond, Kodolányi János, Kányádi Sándor, Wass Albert, Sütő András, Szabó Magda. Az írásaik és beszédük leleplezik őket.

Egyedül a *Vizsolyi Biblia* az első megjelenésétől közel háromszáz kiadást élt meg. Természetesen e kiadások revízió mentek, mennek át. A katolikusok legutóbb 1973-ban fésülték át a *Bibliájukat*, míg a protestánsok 1975-ben tették ugyanezt. További kisebb változtatások a protestánsoknál 1990-ben, a katolikusoknál 2005-ben történtek. Az „ufók” mellett (ahogyan az új fordítású *Bibliákat* becézni szokták) a hívek töretlenül használják az 1908-ban ellenőrzött Károli-fordítást.¹⁰ Ennek nyelvi gazdagságát jól jelzi, hogy mennyi

mindent lehetett kirostálni belőle. Néhány példa, mementóul: *gyalom* – kerítőháló, *huritják* – kiűzik, *kecele* – fejkendő, *kösönnyű* – palástot összefogó díszes csat, ékszer, *mezgerel* – aratás után az elhagyott kalászkodat összeszedi, *zugolya* – sötét, sarok,¹¹ *eszterág* – gólya, *olajfa zsírja* – bő termés, *szövétnék* – fáklya, gyertya.¹²

A gimnazisták az irodalomórán a *Gilgames*szel és a *Bibliával* kezdik. Elmondják, hogy az irodalmi műfajok ebben a korban még nem különültek el egymástól. Megtalálhatunk bennük mítoszt, mondát, legendát, példázatszerű elbeszélést, himnuszt, szerelmi dalt. Arra viszont kevesen hívják fel a figyelmet, hogy a Bibliával ellentétben a *Gilgames* eposzt a 19. században újra fel kellett fedezni, írását megfejteni. Évezredek át nem volt jelen az emberiség gondolkodásában, nem alakította annak tapasztalati és olvasmányanyagát.¹³ A bibliai nyelvezet azonban számunkra is annyira eleven, hogy a köznyelvben észrevétlenül, előzetes megfontolás nélkül is használjuk. Sokszor nem is tudva, hogy a szó-lás, amely a nyelvünkre jön, eredetileg nem profán, hanem szakrális tartalmat fejezett ki. Aligha kíván külön magyarázatot pl. a *pálfordulás*, *bábeli zűrzavar*, *tiltott gyümölcs*, *ki mint vet, úgy arat*, *alfa és ómega*, *akinek van füle hallja stb.*¹⁴ De olyan kifejezéseket is használunk, amelyek eredeti összefüggésben teljesen más értelemben szerepeltek. „Nem tudja a jobb kéz, mit csinál a bal” – ezt a szófordulatot nem a káosz leírására alkalmazták, hanem a segítő- és áldozatkészségre. A bibliai szöveg így hangzik: „*ne tudja a bal kéz mit tesz a jobb*”(Mt 6:3) A „pusztába kiáltott szó” ma a hiábavalóságot fejezi ki, a Bibliában viszont Keresztelő János, Ézsaiás beteljesedett próféciját alkalmazta Jézusra. Tehát valami olyan eseményt jelez, amely valóra vált, s különlegessége abban áll, hogy az elhangzásakor megtörtént: „*Kiáltó hangja szól a pusztában: Készítsétek az Úr útját, tegyétek egyenessé ösvényeit...*”(Luk 3:4) A latin liturgiában az úrvacsorakor a pap így szól: „*hoc est corpus meum*” – „ez az én testem”. A nép nem értett latinul, és amit kihallott belőle az volt, hogy „hókuszpókusz”.¹⁵

Számtalan példa adódik tehát a nyelvünkben, amelyről talán nem is sejtettük, hogy bibliai eredetű. Azonban a *Biblia* magyar fordításának egy nagyon fontos hatásról még nem szóltunk, és ez a gondolkodás. Mégpedig az a gondolkodás és kifejezésmód, amely a *Biblia* eredeti szövegéből, a görög és héber nyelv belső logikájából következik. A kétszáz-ezer görög szó, mintha fölénybe lenne a tízezer héberrel szemben. Vigyáznunk kell ezzel a megállapítással, mert az újszövetségi alakok, akiknek a történeteit görögül jegyezték le, mind az Ószövetség talaján álltak és arámul beszéltek. A héber *dabar* és a görög *logosz*, ha nem is ugyanazt a szót, ígét fejezik ki, de hasonló az értelmük. A *dabar* az tanítja meg nekünk, hogy az emberi szó és az isteni szó miben különbözik egymástól. A *dabar* képes a gondolat – szó – tett egységére, nagyon közeli rokona az ige, ígés kifejezéseinknek. Isten szava teremtő szó. A bibliai legyen nem csak lehetőség, vágy, kívánság, hanem annak egyidejű beteljesedése. A *logosz* nem annyira a dinamizmusból meríti az erejét, hanem a harmóniából, a kiegyensúlyozottságból. A *logosz* a rendezés, logika irányából jön és a több száz jelentése közül leginkább beszélni, számolni, gondolkodni értelemben fordítjuk. Az újszövetségi iratokban, a *logosz* János evangéliuma prológusában emelkedik ki a görög filozófiából és a testté tett Igével, Jézus Krisztussal lesz egyenlő.¹⁶

Gazdag, kimeríthetetlen téma, ha a Biblia nyelvünkre történő hatására figyelünk. Elkerülhetetlen azonban, hogy nyelvünk jelenlegi változásait is megvizsgáljuk. Miközben a nyelvészek afeletti bánatuknak adnak hangot, hogy a tájszólások kiveszöben vannak, látnunk kell a nyelvünk más irányú bővülését. (Bár Telkibánya környékén máig hallható,

1 tudomány és társadalom

hogy *izromba* – szétpattan, *trönye*, *korcos* – balyu, *lábtó* – létra, *kantus* – egybe ruha.) Az informatika térnyerésével, a különböző tudományterületek házasításával új szakkifejezéseket tanulunk. Hasonlóan virágzó területe a nyelvnek a szleng. Ezzel rokonítható és talán már nem a szubkultúra kategóriájába tartozó az információs társadalom, technikai apparátusának hozadéka, az SMS, illetve chat nyelv. Már megjelent az első magyar SMS regény *160* címmel. Az SMS vers pedig kilépett a mobiltechnológia világából, amikor kiadták Turczy István: *SMS 60 kortárs költőnek* c. verseskötetét. Egyre távolabbinak tűnik egymástól az irodalmi nyelv és a mindennapi szóhasználatunk. Ennek az állapotnak az állandósulását és elmélyítését okozhatja a *Klasszikusok újramesélve* sorozat, amelyet 2008-ban dobtak piacra. Nem próbálunk fejlődni, hanem az etalonok hajolnak le hozzánk és kezdenek cseverészni a mi nyelvünkön. Jókai Mór, Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Viktor Hugo, Mark Twain mai szlengen beszélnek, csak azért, hogy jobban értsük őket. A *Bibliát* sem kerüli el a Nógrádi Gergely-féle átírási láz. Így nem csak arról beszélhetünk, hogyan hat a *Biblia* a nyelvünkre, hanem arról is, hogy a nyelvünk változása mi módon alakítja a *Szentírást*. Az első különleges átírat meg is érkezett hozzánk, amikor a MangAttack piacra dobta a *Manga Bibliát*. Az egész művet feldolgozták, nem kevés munkát adva az AD2000 kiadó grafikusának, Sikunak. Az új változat nemcsak hatásos rajzokkal, hanem értelmező kiegészítésekkel segíti az érdeklődőket. Ádám, amikor meglátja az Édent, így szól: „Király!” S még egy példa Lót és Ábrahám beszélgetéséből manga stílusban: „*Még nem értünk oda, bácsikám? Biztos, hogy néhány vándorlási világcsúcsot már megdöntöttünk. Voltunk a kánaániták földjén, Egyiptomban, most a Negev-sivatag felé tartunk...*”¹⁷

Talán nincs messze az idő, amikor hazánkba is eljut a *Cockney Biblia*. Mike Coles, akinek a fejében megfordult az angol *szleng Biblia* kiadása, hitoktató Kelet-Londonban. Egy olyan réteg nyelvét porolta le, akiket a bevándorlók folyamatosan kiszorítanak az Eastend-ről. Kik is azok a cockney-k? A dokkok és gyárak azon munkásai, akik a St. Mary templom Bow Bell harangja hallótávolságán belül születtek. Ez az összetartó közösség olyan nyelvet alakított ki, amelyet nyugodtan használhattak nyilvános helyeken is. Persze, a dallamos szleng főleg azok között volt különösen népszerű, akik rosszban sántikáltak. Ha rendőrök tartózkodtak a közelben, a beszédük nem árulta el őket. Ezzel a verzióval ugyan a bibliai szöveg emelkedett stílusa elveszett, de olyan réteghez került közelebb, akiket Jézus maga is előnyben részesített. Ám azt megjósolni, hogy a mai óvodásokra holnap melyik bibliai nyelvezet lesz hatással, aligha lehet. A *Biblia* szövege önmagára nézve ad kijelentést számunkra, amikor Márk evangéliumában Jézus így szól: „*Az ég és a föld elmúlnak, de az én beszédeim nem múlnak el.*”¹⁸

Jegyzetek

¹ Bír 12: 1-7 (A bibliai hivatkozások feloldása bármely Bibliában megtalálható. A tagolás: könyv, rész, vers – a szerk.)

² Mt 26:73

³ Fodorné Nagy Sarolta: *A katechézis kommunikációs problémái*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1996. 76. o.

⁴ Szathmári István: *A zempléni – abaúji táj és anyanyelvünk = Nyelvművelés, CIV. évf. 4. szám, 2008. december, 480. o.*

⁵ Kozma Zsolt: *A Vizsolyi Biblia hagyatéka és örököseinek kötelezése = Református Egyház, LVII. évf. 7-8. szám, 2005. július-augusztus, 164. o.*

⁶ Németh László: *A vizsolyi biblia*. In: *Az én katedrám*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975. 103. o.

⁷ A. Molnár Ferenc: *A Biblia és az anyanyelvünk = Sárospataki Füzetek, 2009. 1. szám, 57. o.*

⁸ Gaál Botond: *„A kánaáni nyelv” és a református teológiai nyelvújítás = Debreceni Szemle, XV. évf. 4. szám, 2007. 456. o.*

⁹ F. D. E. Schleiermacher: *A vallásról*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 98. o.

¹⁰ A. Molnár Ferenc: *i.m.* 63. o.

¹¹ Kozma Zsolt: *i.m.* 165. o.

¹² Gaál Botond: *i.m.* 457. o.

¹³ Hahn István: *Mi a Biblia? In: A Biblia világa*. RTV Minerva Kiadó, Budapest, 1981. 20. o.

¹⁴ A. Molnár Ferenc: *i.m.* 61. o.

¹⁵ Fabiny Tamás: *Szavakat vezet világtalan* (<http://www.lutheran.hu/z/ujzagok/evelet/archivum/2007/15/033>)

¹⁶ Adorján Zoltán: *A görög és héber létfelfogás*. In: *Cselekvő hit*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 2000. 63-73. o.

¹⁷ <http://www.kepregeny.net/?p=3348>

¹⁸ Mk 13:31